

Dodelijk drama in Henegouwselaan werkt al bijna tachtig jaar door

Flip Schrameijer

Kort na middernacht in de vroege ochtend van zaterdag 7 september 1940 veroorzaakte een per ongeluk neergeschoten Duitse bommenwerper brand in het ouderlijk huis van mijn vader aan de Henegouwselaan 89 in Amstelveen. Mijn grootmoeder en vijf van haar tien kinderen kwamen daarbij om het leven.

Gezin Schrameijer

Vader Johan Barend 20-09-1889 - 28-07-1971
Moeder Petronella Elisabeth Gijsberta Schrameijer
geboren de Bruin 25-01-1890 - 09-09-1940

Kinderen:

Geertruida (Truus) 03-11-1915 - 07-01-1996
Petronella Elisabeth (Lies) 10-11-1917 - 07-09-1940
Willem Johannes Hendricus (Willy/Flip) 21-08-1919 - 19-03-2007
Petronella Margaretha Elisabeth (Nellie) 02-08-1921 - 07-09-1940
Johan Barend (Jan) 29-09-1923 - 16-02-2014
Hendrika Gerarda (Henny) 12-11-1925 - 16-08-2012
Gerardus (Gerard) 17-03-1927 - 07-09-1940
Henricus Antonius (Harry) 11-05-1930 - 07-09-1940
Maria Petronella (Riet) 23-02-1932 - 23-11-2017
Paulina Petronella Elisabeth (Paula) 13-10-1934 - 07-09-1940

Flip Schrameijer (1945) werd op 30 april 2003 geïnterviewd door het Amstelveens Weekblad, waarop meer dan vijftig (ex-) Amstelveeners gehoor gaven aan de oproep hun herinneringen te delen. Velen waren erg onder de indruk geweest van de begrafenisdienst in de St. Augustinuskerk, waaraan, naar verluidt, zes zwarte koetsen te pas kwamen. Flip Schrameijer is nog op zoek naar personen die iets kunnen vertellen over de ramp.

Fotoverantwoording: Tenzij anders vermeld, zijn de foto's van of via de familie Schrameijer tot ons gekomen.

Buurhuizen 85 en 87 (links) en 91 (rechts) gingen ook in vlammen op. Op nummer 85 kwam een van de daar wonende Duitsers om.

Randwijck was een betrekkelijk nieuwe wijk, met de Henegouwselaan aan de oostkant grenzend aan weilanden tot aan de Amstel. Mijn grootvader werkte (net als diens vader) aanvankelijk bij Werkspoor (later Stork), een machinefabriek die onder andere treinen maakte. In januari 1915 trouwde hij met Nellie de Bruin, met wie hij in Amsterdam Oost woonde. Hun eerste kind werd datzelfde jaar in november geboren: Truus (zie kader). Naarmate het gezin groeide en vader Schrameijer carrière maakte verhuisde het naar grotere huizen in betere wijken. Hij was crasseur, de man die op blokken staal en dergelijke aftekent waar moet worden gezaagd en geboord - precies en verantwoordelijk werk. Hij was uitverkoren om les te geven op ambachtsscholen die de fabriek zelf oprichtte. Overdag gaf hij les op de dagschool, 's avonds op de avondschool.

Familiesituatie

Er waren veel en heftige echtelijke ruzies, zoals over het eten dat te laat of te heet werd opgediend in de schaarse tijd die vader had om van de dag- naar de avondschool te fietsen: "Gad-

verdamme ik brand m'n bek!" Hij maakte niet alleen veel ruzie met zijn vrouw, maar hij mishandelde, in termen van nu, ook mijn vader. Deze haatte hem daarom, maar kreeg later wat meer begrip voor hem; de man had zich 'te pletter gewerkt' en zijn vrouw maakte hem, van haar kant, ook het leven zuur.

Flip

Mijn vader (roepnaam Flip, zie kader) die tot op hoge leeftijd last heeft gehad van depressieve gevoelens die vaak zwaar op zijn gezin drukten, zocht de oorzaak daarvoor in de relatie tot zijn vader en zijn jongere broer. Na idyllische eerste jaren ervoer hij 'klassieke jaloezie' jegens dat broertje Jan. Hij herinnert zich dat hij als 7-/8-jarige thuiskwam van een gezondheidskolonie, waar katholieke kinderen konden aansterken. Hij had zich daar ellendig en eenzaam gevoeld en had grote heimwee naar huis: "Kom ik de trap op in de Molukkenstraat en staat daar mijn broertje Jan, 3-/4 jaar oud en zegt: (klagelijk) 'Dag Willy, zal je me nou nooit meer plagen?' Toen kon ik die jongen wel een doodschop geven. Daar is eigenlijk alles mee geschetst. Mijn vader en moeder vonden mij een rotjongen. Ik werd voor alles gestraft wat niet aardig was. En dat werd steeds erger."

Daar kwam bij dat zijn jongere broer door hun vader werd voorgetrokken: Jan mocht wél in pa's werkplaats komen waar hijzelf uitgeslagen werd. Mijn vader wendde zich af, was zo min mogelijk thuis, spijbelde van school, dwaalde door de polder, ging tekenen en schilderen (zijn latere beroep) en maakte daar ook zijn vrienden.

Die kunstzinnigheid zat in de familie: zijn vader speelde piano en maakte zeer kunstige hout intarsia-werken. (Inlegwerk waarbij voorstellingen worden gemaakt van verschillende soorten hout).

Truus, Lies en Nellie

Zijn oudste zus Truus speelde ook piano; mijn vader was als jongetje verliefd op haar en mis-

Vader Schrameijer met de eerste vijf kinderen in 1925

schien nog meer op de volgende zus, Lies: *"Zij was zo mooi, daar durfde ik niet over te denken."* Attie Tax, die met Lies in de vijfde klas van de lagere school zat, bewonderde Lies *"omdat ze knap was en goed op school: een mooi gelijkmatig gezicht, prachtige strikken in haar blonde, kortgeknipte haar. Ze droeg ook altijd mooie kleren."* Ze werkte later bij een manufactuuraanpak aan de Amstelveenseweg.

Truus en Lies waren verloofd met de twee – eveneens katholieke – broers Paternotte, Jacques en Martin. Jacques nam Truus mee naar het Concertgebouw, maar ook mijn vader en zus Henny. Hij heeft m'n vader al heel jong liefde voor klassieke muziek en belangstelling voor politiek bijgebracht.

Mijn vader kreeg op de ambachtsschool aan de Amsterdamse Westerstraat een tien voor plaatwerken en smeden, maar bracht van talen en wiskunde niets terecht, waarmee hij zijn vader, die aan de HTS dacht, teleurstelde. Hij had een immense bewondering voor de schoolprestaties van zijn twee oudere zusters. De ster in dat opzicht was echter zijn jongere zus Nellie die MULO had gedaan, op een kantoor werkte en naar de avondschool ging om verder te kunnen leren.

Gerard en Harry

Gerard en Harry zaten niet ver van huis op de gemengde St. Jozefschool, een klompenschooltje in vergelijking met de jongensschool in Amsterdam waar de katholieke elite zijn zoons naartoe stuurde. Ernst en George de Boer zaten daarop en waren in Amstelveen bevriend

met hun parochiegenoten Harry en Gerard. Zo liepen ze in augustus '40 geregeld langs het Amstelveense spoorlijntje en ook naar De Poel om daar, verscholen in het manshoge riet, Virginia-sigaretten te roken. Ernst: *"Harry was een blond jongetje, een guitig ventje, altijd in voor een lach, vrolijk van aard die hield van gekheid maken. Hij wist hoe het met vrouwen zat, want hij had zusters en wij niet en onze moeder was vreselijk preuts. Wij vroegen: "Hoe is het? Wat zit er dan?" En Harry zei dat het haakje van de WC een keer los zat en vertelde: "een lang ding met drie ballen." Wat hebben wij gelachen! Wij wisten niet wat het was, maar wel dat het dát niet was. Harry had spirit, hij bedacht altijd wel iets. Zijn broer Gerard was ook vrolijk, maar bedachtzamer."*

J. van 't Hoff die met hem op school zat: *"Gerard kreeg ruzie met onderwijzer Ignatius Raassen van de St. Jozefschool. 'Raas' zat hem zo te jennen dat Gerard naar voren in de klas ging en hem een klap gaf. Ze hebben ook geworsteld. Gerard won; de man lag op de grond. Die Raassen was zo'n ellendeling dat ik dacht: 'als ik eenmaal van school ben en ik kom hem ergens tegen, dan trap ik hem helemaal in elkaar.'" George de Boer herinnerde zich 6 september 1940. *"Toen heb ik nog met Harry een soort takkenhut gebouwd, waarvoor we takken van de struiken haalden, tegen de fietsenstalling van de De Ruyterschool, hoek Rentmeesterslaan/Catharina van Clevepark."**

In de avond van diezelfde dag fietste Nellie van de avondschool in Amsterdam over de Amstelveenseweg naar huis. Toen ze langs de kop van

▲ '10 op een rij': de langste achterin is Willy/Flip. Paula, de jongste, is de kleinste vooraan

de Bosbaan kwam waar het afweergeschut van de Duitsers op het botenhuis stond, ging een nieuw geïnstalleerde batterij geschut met enorme explosies af. Bleek en trillend kwam ze vijf minuten later thuis en vertelde ze haar broer Jan hoe ze geschrokken was.

Duitse bommenwerper valt op woningen Henegouwselaan

Schiphol werd in The Battle of Britain gebruikt om Engeland te bombarderen. De Duitsers bewaarden een deel van de vliegtuigbrandstof niet op het vliegveld maar in tankwagens, verborgen onder de bomen van de Kalfjeslaan, praktisch om de hoek van de Henegouwselaan. De Engelsen stuurden er in die weken 's nachts geregeld jachtvliegtuigen op af die ze beschooten of met brandbommen bestookten. Ongeveer om kwart over twaalf in de nacht van vrijdag 6 op zaterdag 7 september werd een aantal Amstelveners opgeschrikt door het afweergeschut aan de kop van de Bosbaan.

J. van 't Hoff, schoolgenoot van Gerard: *"Het vliegtuig kwam vanuit de richting van de Amstel. Het kwam in de buurt van het afweergeschut. Het vloog te laag om te landen. De batterij schoot meteen raak. Ik zag hoe de rechtermotor werd getroffen. Ik zag echt gebeuren hoe het geraakt werd. Het vliegtuig ging linksom, richting Schiphol, over Bovenkerk, Amstelveen in een bocht terug. Kreeg de indruk dat hij zocht naar open terrein."*

Hans van Nieuwkerk, toen bijna 14 jaar, woonde schuin tegenover het afweergeschut: *"Ik werd 's nachts wakker van het schieten van het afweergeschut boven het botenhuis. Ik keek uit het raam aan de voorkant. Het afweergeschut schoot tamelijk stijl omhoog, in zuidwestelijke richting. Ik zag het vliegtuig van links aankomen. Het was van de Amstel, ongeveer over de Kalfjeslaan gekomen. Midden in mijn gezichtsveld zag ik het vliegtuig geraakt worden en naar links wegvallen. Het vloog in een draai naar links, naar het Amsterdamse bos."*

Karel Grazell, toen 12, die aan dezelfde kant van de Amstelveenseweg woonde: *"Ik werd wakker omdat de FLAK op het botenhuis enorm tekeering, hoorde ook daar bovenuit extra lawaai, een vreemd gebonk en gebolder, alsof het van buiten het heelal kwam. Ik zag een immens groot vliegtuig heel laag, op zeventig, honderd meter brandend en bonkend over het huis komen, vanaf de roeibaan, door balkondeuren aan de voorkant met uitzicht op het westen. Ik rende naar de achterkant en zag het zich ook weer verwijderen: het leek geheel in brand te staan."*

Gerdie Bierman (toen 8 jaar) woonde om de hoek van de Henegouwselaan, in de Margaretha van Borsselelaan die er dwars op staat, hemelsbreed misschien honderdvijftig of tweehonderd meter ervandaan: *"Ik was naar het raam gevlogen en zag een brandend vliegtuig langskomen, parallel met mijn laan. Door de brand waren er overal vonken die in de bomen vielen; net kerstboomlichtjes."*

Eduard Stoffels, toen 26 jaar en blokhoofd in Randwijck: *"Ik lag in bed, zag het vliegtuig langskomen. Het was geraakt en had een kwart draai gemaakt en heeft met de linkervleugel het huis geraakt."*

Theo Schade, die om de hoek woonde, viel het op hoe snel het ging: *"Ik kan niet verklaren dat ik eerst schieten hoorde van het afweergeschut en dat zo kort daarna – de tijd die het kost om uit bed te stappen en naar het raam te gaan – het huis al brandde."*

 De vier broers
 Schrameijer:
 Willy/Flip, Harry,
 Gerard, Jan

Het was een tweemotorige Heinkel-111 bommenwerper (romp van 17,4 m., vleugelwijdte 22,6 m., beladen gewicht 12 ton). Dit vliegtuig werd die nacht, bij een bombardement op Newcastle on Tyne, door een Engelse FLAK beschadigd.¹ Zoals zojuist verhaald, vloog het, bij nadering van Schiphol in het verlengde van de Kalfjeslaan waar de tankwagens opgesteld waren, erg laag in de richting van het lucht-doelgeschut. Daarom is het zeer waarschijnlijk dat de Duitsers de Heinkel heel laat zagen, en het vliegtuig voor een Engelse jager hielden. Boven de Bosbaan werd een motor in brand geschoten, waarna het toestel een wijde bocht naar links maakte en terug over Amstelveen vloog, in een poging de weilanden voorbij de bebouwing te bereiken. Dat lukte net niet, omdat het op het laatste moment kantelde – en met een vleugel het huis raakte.

Herinneringen

Mijn tante Henny vertelde mij in oktober 2003 in haar huis in Sydney, Australië – waar ze in 1955 naartoe was geëmigreerd – wat ze destijds, op haar veertiende, had meegemaakt: “12 uur 30 AM De seventh September 1940. Werd wakker van vreselijke pijn in m’n handen en gezicht. Begrijp niet hoe ik opgestaan ben. Vreselijke pijn in m’n handen en gezicht. Heb nooit vlammen gezien in die kamer en niemand van die anderen, mammie en Lies en Nellie en Gerard. En Harry lag naast mij. Waarom was ik uit het bed gekomen en hij niet? Waarom heb ik hem niet meegenomen? Ik weet dat ik gilde en gilde omdat ik vreselijk verbrand was aan mijn handen en dat gloeien, die hitte, dat was heel... het enige, dat was alles. Dat was heel erg

en dat was alles wat ik wist. Die pijn. Maar zag niks. Want ik kan me helemaal niet herinneren die kamer, die vlammen en dat mammie daar stond, heb ik allemaal niet gezien... Langs die trap ging ik naar beneden. Ik zag ook kleine stukjes plafond van de salonkamer. Ik weet niet of ik eruit geleid werd of er by myself uit kwam. In de salon hing ‘Het laatste avondmaal’ van Leonardo Da Vinci, van ingelegd hout, door pa gemaakt met kleine stukjes driftwood van het strand van Texel. Ik zag dat daar dus, dat daar dat mooie ding hing, en ging door de trap en ging door de gang en zag een kerkboek op de grond liggen, in de gang, op de grond. Maar ik ging niet naar de keuken en ik weet dat we een klein jong hondje hadden dat vast zat met een bandje aan de ijskast. Ik ben door alles heen gevlogen naar buiten.”

Mijn vader vertelde in 2002: “Het was bij toeval dat ik er was. De relatie met m’n broers en zussen was slecht, ruzies met m’n vader, ik bleef zoveel mogelijk weg en bij vrienden hangen. Het was een heel warme nacht. Kwart voor twaalf kwam ik thuis, het hele huis in rust, ik heb niemand gezien. Ik lig nog nauwelijks in m’n bed, kan niet schatten hoe lang. Ik word wakker, waardoor weet ik niet. Niks gehoord. Wel viel er vuur in de kamer dat door het plafond lekte. In een schrikbeweging wentelde ik me onder de plank van de ombouw waaronder het opklapbed waarop ik sliep kon worden opgeklapt. Ben opgestaan, gaan kijken. Als ik de deur van die kamer uit ging was ik in een gangetje met meteen rechts de trap, links de grote kamer en rechtdoor de badkamer, maar voordat je daar kwam was links de deur van de grote kamer. Ik ben de badkamer ingegaan waar mijn moeder de gewoonte had de was voor te weken in de badkuip. De badkuip was vol water en wasgoed. Ik ben daar ingekropen om me te bevochtigen want ik had wel al de indruk gekregen dat het een soort oven was achter de deur waar ik langs kwam – of ik hem heb opengemaakt weet ik niet. Ik had niet zoveel te bevochtigen want het enige dat ik aan had was een interlockje en verder niets. Ik ging die kamer in: een en al vuur. Het enige wat ik zag was mijn moeder die brandde en jammerend in cirkels door de kamer liep. Het tweede wat me opviel was toen ik mijn zusje Nellie passeerde – die lag het dichtst bij de deur – Nellie zei ‘Laat mij maar liggen, pak Paula’. Het enige wat ik kon doen was Nellie aan haar arm uit het bed en uit die kamer sleuren. Zij moest

¹"Battle over Britain", UK, McWhirter Twins, 1969.

De woning aan de
Henegouwselaan
voor het ongeluk

de trap af, maar hoe, geen tijd. Ik heb haar bovenaan de trap gezet en haar een duwtje gegeven. Ik wilde opnieuw die kamer in, maar dat kon niet meer, het was een laaiende vuurzee geworden."

De piloot van de Heinkel was er bijna in geslaagd om over de laatste bebouwing boven de weilanden te komen, maar het vliegtuig kantelde een kwartslag en raakte met de neerwaartse vleugel het huis, en wel zo drastisch dat het zich wentelwiekend vóór het huis in het voortuintje en de weg ervoor boorde. Zo had het vliegtuig de zolderkamers gemist, maar wel een golf brandstof in die ene kamer gestort, wat zes van de zeven aanwezigen fataal werd. Op zolder sliep mijn vaders oudste zus Truus aan de voorkant en aan de achterkant Jan, zijn broer die normaal ook in de kamer beneden sliep, maar omdat Nellie luttele uren eerder zo van het afweergeschut was geschrokken, had ze Jan gevraagd met haar te ruilen, zodat hij in haar zolderkamer sliep.

Jan werd wakker van "krakelend en knetterend lawaai" en zag op de hele zolderverdieping kleine vlammetjes: *"Ik denk 'O, brandbommen, naar beneden, vlug, water', de tuinslang erbij halen en wat zand of zoiets. Dus ik naar beneden in dat schuurtje, het fietsenschuurtje in de tuin en terug, maar dan moet je door de keuken en daar kwam ik Henny tegen en ik zeg 'ik ga naar boven, ik ga die brandbom blussen.' En zij zei 'Nee', iets in de geest van 'Nee, dat kan niet, blijf maar even hier.' Ik ging toch, maar ik was halverwege de trap naar de eerste verdieping en daar begon het zaakje in elkaar te storten en toen dacht ik: 'nou, liever blooie Jan dan dooie Jan' en terug."*

Nellie was niet de enige die uit angst voor de nachtelijke strijd om de tankwagens langs de Kalfjeslaan veiligheid had gezocht in die fatale kamer waar de zes jongste kinderen hun vaste slaappleats hadden. Lies, de tweede dochter sliep daar ook, in plaats van in de zolderkamer die ze met Truus deelde. De plaats van mijn grootmoeder in de echtelijke slaapkamer op de eerste verdieping was door de achtjarige Rietje ingenomen.

Behalve Henny, die een maand met brandwonden aan handen, onderarmen en een deel van haar gezicht in het ziekenhuis lag, zijn alle zes de anderen die in die kamer sliepen, overleden. Paula, de jongste, was vlakbij het raam en onmiddellijk dood. De vijf anderen zijn allemaal die kamer uitgekomen, maar behalve van Nellie – door mijn vader – weet niemand hoe, of wanneer precies.

Alles wijst erop dat het vuur onvoorstelbaar snel het huis verzwoeg. Misschien dat de mensen die ik sprak daarom zo weinig anderen hadden gezien: mijn vader alleen zijn moeder en Nellie; Jan en Henny alleen elkaar. Rietje en haar vader zagen ook alleen elkaar voordat ze zich via het achterbalkon in de tuin hadden laten zakken. Geen van hen had Truus gezien en wie zij gezien heeft, op weg van haar zolderkamer naar de tuin, valt niet meer te achterhalen.

Henny: *"Ik vloog door de keuken de tuin in, aan de achterkant van het huis. Daar was alles heel hel verlicht, een grote lichtende zee, het leek klaarlichte dag en er lag overal glas. Ik zag mensen op de grond liggen, weet niet wie, hoorde schreeuwen 'Is Paula daar?', 'Ja, Paula is eruit.' Maar het was Rietje. Mensen leidden ons, mij, weg van het vuur, schreeuwden 'er zijn bommen in,' het kon exploderen. We werden weggezonden, we werden verzameld en misschien dat Harry daar op de grond lag en misschien Nellie en Lies. We werden uit de achtertuin weggeduwd in een straat achter ons huis, mammie, Harry, pa en ik."*

Mijn vader: *"Ik zie mezelf weer terug in de tuin, me schamend dat ik in m'n blote kont liep. M'n moeder was daar al, m'n vader en Rietje stonden daar, en of mijn vader contact had met m'n moeder weet ik niet. Ik denk toch dat ik een soort black out had, want ik moet naar de voorkant gelopen zijn. Vanaf de Amstel, de oostkant naar ons huis toe komt een Duitse vliegenier aanlopen en die roept 'Bombe, Bombe, Bombe!'"*

Henny: *"We werden weggeduwd, door Duitsers of wie dan ook, pa voor me uit, met Gerard over*

De woningen aan de Henegouwselaan na de ramp
Herkomst bovenste foto: gemeente Amstelveen

zijn schouder en wat ik zag was één bloedende rode massa over z'n schouder."

Mijn vader: "Ik liep achter mijn moeder aan, lang, het leek wel tien minuten of een kwartier en ik keek naar haar nachtjapon die aan haar lijf vastgeschroeid was, ingebrand."

Theo Schade (20 jaar toen) woonde vlakbij, om de hoek van de Henegouwselaan. Hij rende naar het brandende huis, Schade: *"Het stond in lichterlaaie. Harry en zijn broer waren al buiten. Ze stonden daar verschrikt, afwezig. Ze waren zo verbrand dat later, toen we ze hadden weggeleid, onze handen stonken naar verbrand vlees. Hun huid was rood, ze hadden nachtkleding aan die aan flarden hing. We hebben een paar mensen weggebracht, ik denk dat er een stuk of zes waren, de moeder ook en zeker die twee jongens, Harry en zijn broer. Met het*

hele groepje zijn we het Catharina van Clevepark ingegaan en doorgelopen naar de hoek van de Eikenrodelaan (de tweede zijstraat). Daar was een muurtje waar we een aantal mensen op gezet hebben tot de ambulance kwam. De jongens konden wel lopen, maar waren verdwaasd, in shock. Daarom hebben we ze begeleid en ondersteund. Voor zover ik me herinner zei niemand iets. De ambulance kwam vrij snel, het kunnen er ook twee geweest zijn. Niet iedereen is met die ambulance(s) meegegaan. Intussen was de hele buurt uitgelopen, iedereen stond er omheen."

Henny herinnert zich dit anders: hoe tenminste zij, Harry en haar moeder – beiden 'jammerend' – in een huiskamer in de buurt terecht kwamen waar ze door een ambulance werden opgehaald. Mijn vader mocht bij iemand op een matras op de grond slapen.

Henny heeft een maand met brandwonden in het ziekenhuis gelegen waar ze af en toe bezoek kreeg van broer Jan die, gevraagd naar de toestand van de anderen, zei dat die oké was. Tot ze na twee weken onder het oog van haar zaalgenoten naar een kamertje werd gereden waar een priester haar op indirecte wijze ('sacramenten gegeven', 'naar een andere kamer gegaan') vertelde wie er allemaal dood waren en dat de begrafenis een week eerder had plaatsgevonden. Zij had het zwijgen van haar medepatiënten toen zij ontroostbaar huilend terugkwam op haar ziekenzaal heel kwetsend gevonden, maar het besef dat iedereen allang op de hoogte was geweest nog meer.

 Het bidprentje van de omgekomen familieleden dat veel Amstelveners hebben bewaard; het exemplaar van Rietje met haar aantekeningen

Volgens de overlijdensakten stierven, na Paula (0 uur 21), de overige vier kinderen aan hun brandwonden tussen 5 uur 's ochtends (Nellie) en 12.30 (Gerard) op diezelfde zaterdag. Mijn grootmoeder is twee dagen later, maandagochtend om 5.30 overleden. Mijn vader vertelde dat hij haar nog op zondag in het Onze Lieve Vrouwen Gasthuis had bezocht. Zij lag dik in het verband; het weinige dat werd gezegd was hij vergeten.

Het leven na de ramp

Het gezin was gehalveerd en dakloos. De kinderen werden links en rechts bij familie en bekenden ondergebracht, totdat er na een paar maanden een bovenwoning beschikbaar kwam aan het Amsterdamse Bilderdijkpark. Mijn vader kwam er vrijwel niet. Rietje en Henny gingen naar school en Jan deed een avondcursus voor chemisch analist, waarna hij in juni '42 naar Oss verhuisde toen hij een baan kreeg bij Organon. Truus was veel bij Jacques, haar verloofde, met wie ze in mei '42 trouwde. Henny deed een verpleegstersopleiding en ging daarna de verpleging in. Rietje bleef alleen met haar vader over en had daar goede herinneringen aan. Vader Schrameijer was een gebroken man die nooit meer de oude werd en pas weer enigszins tot leven kwam toen hij kort na de oorlog met een, eveneens katholieke, vrouw hertrouwde met wie Rietje het goed kon vinden.

Volgens Hans Paternotte (1943), oudste van vier broers, heeft zijn moeder, Truus, erg onder de gevolgen van het ongeluk geleden; zijn jeugd werd gedomineerd door haar gezondheidsproblemen. "Over de oorzaken van haar

onwelzijn werd gezwegen hoewel mijn vader en moeder daarbij wel degelijk aan het ongeluk dachten," zegt hij. Toen hij al begin dertig was en – gedurende zijn specialisatie tot psychotherapeut – het ongeluk ter sprake was gekomen, werd hij boos dat zoiets belangrijks hem nooit was verteld. Ook niet toen zijn moeder rond zijn tiende voor drie maanden in het bekende "Paviljoen 3" van het Wilhelmina Gasthuis werd opgenomen. Een diagnose heeft hij nooit gehoord: "het zal wel 'overspannen' zijn geweest," zegt hij. Voor zijn vader was het duidelijk dat Truus het ongeluk nooit had verwerkt; hij bleef tot haar overlijden op 80-jarige leeftijd liefdevol voor haar zorgen.

Mijn tante Riet, een sportieve blonde vrouw, trouwde op haar 23ste met een Amsterdamse aannemer met wie ze een aantrekkelijk stel vormde. Een jaar later kregen zij dochter 'Paula' en twee en vier jaar later nog twee jongens. Riet sprak liever niet over het ongeluk met mij. Na haar overlijden, eind 2017, zijn haar zoons langzaam geneigd mij meer te vertellen over de nawerking van het ongeluk; dochter Paula heb ik er nooit over gesproken. Duidelijk is wel dat Riets verwerking niet goed verliep en dat het plotselinge vertrek van haar man in 1972, toen Paula 16 was, daar veel mee te maken had. De herhaaldelijk bijgelegde en weer opvlammende conflicten tussen Riet en haar dochter, de relatief korte psychiatrische opname van Paula en de mysterieuze ziekte die haar vanaf omstreeks haar dertigste volkomen invalide heeft gemaakt, kunnen waarschijnlijk tenminste voor een deel als tweede generatieproblematiek worden beschouwd.

Rietjes begrafenis in november 2017 stond in het teken van het ongeluk; veel wees erop dat dit voor haar erg belangrijk was. Een bidprentje van de overledenen, waarop zij aantekeningen had gemaakt, droeg ze altijd bij zich.

Jan emigreerde met vrouw en drie kinderen (twee meisjes en een jongen) eveneens naar Australië, maar vijf jaar later dan Henny. Een jaar na aankomst kreeg hij nog een dochter. Als tiener maakte oudste dochter Yvonne (1951) een werkstuk over haar familie en ontdekte ze hoeveel er op dezelfde dag waren overleden. Jan had het hun niet of nauwelijks ooit verteld. Hij vroeg mij als eerste "Ken je dat verhaal waarom ik hier zit en met jou praat en niet Nellie?" en vertelde vervolgens hoe Nellies schrik van het afweergeschut tot de wisseling van slaappleaats had geleid. Daar huilde hij bij, maar hij huilde de laatste tijd nogal vaak, zei hij. "Ik heb me goed over het ongeluk heen kunnen zetten. Ik geloof niet dat ik er permanente

psychologische problemen mee heb gehad."

Mijn vader die al 81 was toen ik met hem over het ongeluk begon (hij vertelde het pas toen ik al in de twintig was en had het er verder bijna nooit over) dacht er niet heel veel anders over dan zijn broer. Dat na zoveel jaren oprakelen deed hij om mij een plezier te doen; zelfs het weerzien van zijn broer en zus was voor hem niet nodig geweest. Vóór 'Australië' begrepen we samen niet wat het ongeluk met hem had gedaan: onthecht van zijn familie was hij voor die tijd al en die depressies had hij vast ook van zijn vader geërfd. Na 'Australië' zei hij zich eigenlijk altijd slachtoffer te hebben gevoeld en dat straalde hij ook inderdaad uit: alles overkwam hem, hij kon nooit ergens iets aan doen, ook niet als hij mazzel had en dat was vaak, want hij leefde 'met een engeltje op zijn schouder' (in het verkeer, in de oorlog vooral).

Opmerkelijk was dat hij het ongeluk nooit als excuus had aangegrepen voor wat mislukte, zoals zijn eerste twee huwelijken (met een jeugdliefde gedurende '42 en '43, met mijn moeder van '44 tot '51) en ook niet voor zijn gebrek aan succes als schilder en graficus.

Hij was ook driftig en maakte ook veel ruzie met zijn echtgenotes die hij, dacht ik, nooit sloeg (evenmin als zijn kinderen), al was de angst daarvoor de directe aanleiding om van mijn moeder af te gaan nadat ze nog een meisje hadden gekregen.

Hij vertelde dat hij enkele jaren na 1982 – toen zijn derde vrouw, met wie hij drie meisjes kreeg, overleed – een droom had waarin hij het hele ongeluk echt had beleefd, waarna zijn depressieve- en ook zijn schuldgevoelens waren verdwenen. Die echte beleving was er al tijdens het ongeluk niet geweest; toen hij de dag erna, staande op een ladder, het lichaam van zijn zusje Paula moest identificeren voelde hij zich 'een koude kikker'.

Henny was van de vier overlevenden verreweg het meest emotioneel betrokken en toonde ook het meeste compassie, zoals met Jan die aan haar bed zat en niet kon of mocht vertellen hoe het met de anderen was: "*Wat is dat erg voor Jàn.*" En ook met mijn vader, nadat ik hem had aangevallen op zijn gebrek aan belangstelling voor zijn zusters tijdens de diaspora van zijn gezin in de oorlog. Ik zei: "*En jij haalt weer je schouders op, je wist van niks. Maar het waren je jongere zusters man!*" Toen greep Henny in "*Nee, nou ben je veel te hard. We waren echt zombies! Dat kun je hem niet verwijten, dat kòn hij niet!*"

Dat was voor het eerst dat echt tot mij door-

drong dat mijn vader getraumatiseerd was. Voordat Henny in 1955 naar Australië ging, toen mijn vader alleen voor mijn zusje en mij zorgde, waren haar bezoeken, vaak in verpleegstersuniform, een feest: die levenslust, dat weelderige rode haar! Maar volgens mijn vader zat onder die blijheid veel verdriet. Zo huilde ze over de afwijzing door een getrouwde man door wie ze verleid was. Ook om daar vanaf te zijn, liet hij haar poseren: "*Ik heb een schilderij gemaakt van die prachtige vrouw waar tegelijk de depressie vanaf droop. Dat is gewoon depressie vastgelegd in verf.*" Hij wist niet waar het was gebeven, ergens in Australië misschien. Ze was zo ongelukkig dat mijn vader en zijn vrouw haar aanraadden een poosje naar Australië te gaan waar ze mensen bij de ambassade kenden die een Nederlands kindermisje zochten. Zij ging en werd onmiddellijk ingepalmd door een van de vele Nederlandse 'bachelors' die bij de ambassade rondhingen. Zij was groen en kwetsbaar en had geen weer tegen deze Paul, die, toen hij mijn vader en mij van het vliegveld haalde, niet verborg hoe weinig zin hij in ons had. Na een emotionele begroeting door Henny, namen wij gevierens plaats aan de eettafel waar dat, inderdaad prachtige, portret van Henny boven hing. Paul volgde onze blik en zei "*O, dat. Dat is het eerste wat eruit gaat als jij (wijzend op Henny) doodgaat.*"

Samen kregen zij drie zoons van wie we er een ontmoetten – een helikopter-monteur – die al net zo onbehouden en zonder enige interesse in de familie van zijn moeder was als zijn vader. Henny was midden dertig toen een arts haar naar haar moeder vroeg. "*Ik vertelde dat m'n moeder was verbrand, ging enorm huilen. Paul kwaad, 'waarom doe je dat nou?!'*" De psychiatrische opname en de slaapkuur die daarop volgde, duurden zeven maanden en leidden bij man en kinderen evenmin tot compassie. Ze vroegen nooit iets anders dan "*Wanneer kom je weer terug?*"

Wanneer ik haar situatie benoemde als geestelijke mishandeling en met haar besprak wat zij eraan zou kunnen doen, keek zij met dezelfde blik en maakte ze hetzelfde onmachtige gebaar met haar schouders als mijn vader toen we het over mijn opvoeding hadden: 'wat verwacht je nou van mij?' Ze waren allang blij dat er geen dodelijke slachtoffers meer waren gevallen. Henny overleefde Paul anderhalf jaar. Ben benieuwd waar dat schilderij is gebeven.